

CERCETĂRI PESTE HOTARE

Cercetări la Strigoniu

În cadrul cercetărilor efectuate în Ungaria, cu ajutorul larg al factorilor științifici din Strigoniu (Esztergom), au putut fi abordate unele fonduri puțin cunoscute de istoriografia din România. Importanța fondurilor locale se explică prin faptul că în acest oraș s-a fixat, la începutul mileniului nostru, reședința primatului Ungariei. Constrânsă de expansiunea otomană, în 1543, reședința se mută la Târnavia (Nagyszombat, azi Trnava-Slovacia). După alungarea turcilor (1683), primarul se stabilește la Pojon (Bratislava), iar din 1819 se restabilește reședința la Strigoniu. În ciuda faptului că bunurile culturale ale arhiepiscopiei au fost nevoite să fie puse la adăpost de 13 ori din cauza războaielor și convulsiiunilor politice, o bună parte din acestea au putut fi transmise posterității.

Arhiva primațială însumează 1429 m liniari, împărțită în mai multe compartimente. „Archivum ecclesiasticum“ cuprinde acte databile între 1138–1526, fără să mai conțină documente inedite pentru istoria Transilvaniei. „Archivum ecclesiasticum vetus“ (1527–1766) cuprinde actele legate de activitatea lui Nicolaus Olahus, în calitate de primat (1553–1568). Ele reflectă o latură inedită a marelui om de cultură, anume capacitatea lui organizatorică și reformatoare, oglindită în instrucțiunile lui (vetus 116/2), vizitațiile efectuate (vetus 2121) și decretalele sinodale (vetus 97). El a promovat și învățământul (vetus 1588). Grosul actelor privind Transilvania provin din anii 1698–1918 și figurează în amintita colecție și în „Archivum ecclesiasticum novum“ (1766–1950), aceasta din urmă împărțită după perioadele de păstorire ale primaților.

Imigrarea ortodocșilor din Balcani (sârbi, macedoromâni, greci) a făcut ca problemele legate de aceasta să preocupe forurile superioare ale bisericii catolice ungare (vetus 1853, 1864, 2079). O seamă de dosare conțin dispozițiile imperiale referitoare la statutul ortodocșilor. Remarcăm cele privind perioada 1777–1784, ani premergători răscoalei conduse de Horea. (Batth. III P. E. 64/37). Găsim informații despre confirmarea imperială a episcopilor ortodocși (1718–1769), probleme legate de vizitațiile lor (1771–1777) și stabilirea stolelor (1765–1787). (vetus rel. ecclesiastica 103, poz. 611–616). La fel apar documente privind statutul ortodocșilor și activitatea lor, uneori criticată (1728–1789) (stricte rel. 114, poz. 654–657, 696).

O problemă bine reprezentată este cea a unirii cu Roma. În prima fază aceste străduințe au vizat pe armeni (1684–1692) (vetus 774). Din prima perioadă a realizării unirii românilor evidențiem raportul parohului din Șimleul-Silvaniei, referitor la românii din comitatul Crasna (vetus 1840). Un voluminos dosar se referă la evenimentele din Principatul Transilvaniei, desfășurate între 1698–1701 (vetus 338). Probleme similare tratează și un memoriu al episcopului Batthyany din Alba-Iulia. (Batth. III P. E. nr. 4/20–23).

Alte documente fac lumină în problema trecerii lui Martinovici, episcop ortodox arădean, la uniți (1714–1714) (vetus 390). Lupta dintre ortodocși și uniți, în comitatele Arad și Bihor (1705–1761), poate fi studiată în numeroase documente (vetus sticte rel. 122, poz. 691, 873).

O nouă acțiune pentru realizarea unirii a fost inițiată în prima jumătate a secolului al XIX-lea de episcopul Samuil Vulcan, ceea ce a produs o reacție ortodoxă. Desfășurările din comitatele Timiș, Torontal și Caraș sunt oglindite în mai multe dosare (Kop. cat. 34, Simor cat. D. 1/10, Rud. rel. 1/14–8).

Problemele s-au complicat după revoluția de la 1848/49, în timpul căreia ortodocșii, în mai multe locuri din Crișana, au alungat preoții uniți. Episcopul Vasile Erdélyi, din Oradea în 1850, cerea asistență pentru restabilirea situației, iar în 1852, primatul acuză pe episcopul Șaguna de faptul că se opune unirii. (Scit cat D. Nagyvárad gör. kat., Fogaras 1852). În 1853 se interzice preoților ortodocși să se „amestece” în probleme catolice. (Scit cat D vages 1853).

În timpul revoluției de la 1848/49 au fost elaborate proiecte pentru îmbunătățirea situației bisericii unite. (Ham 1848). Ele au rămas pe hârtie, cu atât mai mult că după revoluție episcopul Lemeny a fost îndepărtat din scaun, preconizându-se numirea unui vicar. De la Strigoniú s-au făcut pași pentru eliberarea fostului episcop, internat la Viena. Mai multe acte se referă la înscăunarea episcopului Șterca-Suluțiu (Scit cat D Fogaras 1849, 1850, 1850–51).

În urma demersurilor românești la Viena, primarul Scitovszky instituie o comisie prezidată de episcopul Erdélyi, care elaborează un plan aprobat de împărat și supus papei, privind crearea unei mitropolii unite de sine stătătoare. La cererea papei, primatul și alți episcopi implicați își dau consimțământul, mitropolia din Blaj înființându-se în 1853. (Simor cat D fasc 3/1, 3/15 – 1850). În aceeași perioadă sunt create episcopiile de la Lugoj și Gherla. (Ibidem). Dat fiind faptul că au rămas probleme privind arondarea episcopiilor românești, un număr de credincioși cer transferarea lor din dieceza Muncaciului în cea a Orăzii. (Simor cat D fasc. 1/6 nr. 4793/1882, 1/11 nr. 313/1872, 953/1875, 4437/1879).

Date inedite pot fi cercetate la Strigoniú în legătură cu problema Episcopiei greco-catolice maghiare, formată în 1866 și încurajată de ministrul Eötvös (1867). Proiectul a fost combătut de primatul Simor (1868), iar Vaticanul, în 1896, a oprit folosirea limbii liturgice maghiare. Proiectul, reluat cu insistență după 1900, nu a fost obiectat de episcopatul unit român, cerând doar delimitarea ei fără parohii românești. Cererea lor a fost într-o măsură aprobată de Vatican, care, din parohiile românești vizate, a scos 15 parohii din zestrea noii dieceze, printre care Bedeul și Bătania (Scit cat D Nagyvárad gör. kat., Simor cat D fasc. 1/5, Vaszary cat De Hajdusdorog). Problemele, în anii următori au produs frământări, materialul respectiv însă nu a putut fi găsit.

O seamă de documente oglindesc contradicții interne din sânul bisericii unite. Confruntarea dintre episcopul Lemény și mișcarea națională condusă de Simion Bărnuțiu a implicat și pe primatul Kopácsi (1845–1846). În urma plângerilor formulate împotriva episcopului, ca și replica acestuia, au determinat inițierea unei anchete de către episcopul Erdélyi, reluată de episcopul Gaganecz din Eperjes (azi, Presov – Slovacia). Printre altele pot fi văzute dosarele referitoare la Simion Bărnuțiu, Dimitrie Boer și Simion Crainic. (Kop cat D nr. 277 fasc 4–6).

Cardinalul Rudnay, fost episcop de Transilvania și primat (1819–1931), a fost informat despre mișcările românești din cadrul bisericii ortodoxe împotriva ierarhiei sârbești. (Rud rel 1/18–20). În 1879 sunt formulate revendicări în Maramureș în vederea creării unor parohii românești. (Simor cat D fasc 3/15 nr. 5636/1879). Prin 1867–82 s-au produs diferende între credincioșii români și maghiarii uniți din Macáu privind limba liturgică. (Scit cat D fasc 1/16–1867, Nagyvárad gör. kat. H)

Situația materială a clerului poate fi cunoscută din conșcrierea veniturilor parohiale. Asemenea centralizatoare provin din dieceza Agriei (Eger), întocmite

în 1741 și 1802. (Vetus 2100/3, A 5417/IV). Situația diecezei Orăzii a fost evaluată pe la 1885–1886. (Simor secr 42/1882, 1, 7/1886).

Unele scripte oglindesc străduințele episcopului Ioan Olteanu privind consolidarea diecezei Lugojului (1870–1873). (Simor secr 36/1871, 43, 45, 49/1873). În 1854 are loc reorganizarea ordinului bazilitan. (Scit cat D Fogaras 1854).

Din străduințele cultural-religioase spicuim traducerea catehizmului catolic în limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea. (Batth I. F S nr. 727). În 1809, episcopul Samuil Vulcan prezintă un memoriu privind dezvoltarea instrucției populare la români. (Károly-Ambrus, suffr. nr. 6/2). Frământări au premers congresul mitropolitan din 1873, inițiat de Ioan Vancea, abordând problema școlilor „poporale”. (Scit secr 18/1870, 17/1872). Aflăm că în 1874 teologii români din seminarul central din Budapesta au inițiat o „școală literară”. (Scit cat D fasc 1 nr. 4450/1870).

La biblioteca primațială se păstrează, printre altele, lăsământul documetar al cardinalului Ignatie Batthyány, strâns în timpul funcționării sale în Transilvania și, apoi, în scaunul primațial (1776–1799). Materialele sunt organizate în categorii și titluri tematice.

Remarcăm documentele referitoare la ortodocși, inclusiv macedoromâni și unirea cu Roma (cat I tit 7). Date privind episcopiile și parohiile unite din diecezele Oradea, Muncaci și Transilvania pot fi citite în cat II, tit 5.

Cat IV, cu genericul „Extraneea”, cuprinde documente transilvănene (I), printre altele protocolul lui Sigismund Báthory. Titlul III se referă la Bucovina și Moldova. În cat. VIII „comercianții greci și turci”, inclusiv macedoromâni. Titlul V oglindește mutațiile demografice, mai ales începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea. În mod deosebit au reținut atenția noastră dosarele referitoare la răscoala din 1735, din zona Arad-Bichiș, precum și datele referitoare la „Hora și Gloska”. Categoria X cuprinde manuscrise istorice. Titlul I găzduiește lucrările lui Mathias Běl, care, în secolul al XVIII-lea, a descris o serie de comitate, inclusiv cu populație românească. Remarcăm și lucrarea lui Carol Sives despre mine-rarele Transilvaniei și Ungariei.

Demersurile noastre la arhiva comitatului nu s-au soldat cu rezultate abundente. Ne-au reținut atenția doar datele găsite aici și la biblioteca orașului, privind biserica ortodoxă (azi, dezafectată), în care un număr de icoane au fost lucrate de bănațenii Gheorghe Ranite și Nedelcu Popovici (1742), în prezent fiind depuse în colecția eparhială ortodoxă-sârbă din Szentendre.

Muzeul hidrologic ungar deține o colecție de hărți provenite din secolele XVII–XX. Ni se pare a fi un material inedit harta desecărilor din zona Timișului, întocmită în 1835 de Petrovics Pál. O hartă similară există din zona Beiușului. Harta lui C. Winkler, din 1740, oferă amănunte despre Banatul Timișan. Mai multe hărți privesc Moldova și Țara Românească, printre care figurează și una din jurul anului 1700. În colecție apare și un material cartografic, semnat de I. F. Schmidt, privind Țara Românească, Moldova și Basarabia (1807).

Fondurile arhivistice din Strigoniou oferă completări prețioase la diverse teme istorice românești.

EUGEN GLÜCK